УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Проф. М. ГРУНСЬКИЙ

ФОРМА ТА КОМПОЗИЦІЯ

„СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ“

У Київі—1928

PG 3300
.S63 H87

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

8-25-64

Форма та композиція „Слова о полку Ігоревім“.

I.

Автор Слова звавсь та й тепер часто зветься „співцем“, а саме Слово особливо раніше звалося „піснею“. Отже цим самим давалася відповідь на питання про форму Слова. Одним із перших, що бажали визначити колишню форму Слова й поділити текст на рядки, був Востоков. І хоч він намагався дати зразки для деяких місць Слова такого розподілу, але взагалі-ж сумнівався, чи можливо було-б тепер (при зміні вже просодії) означити такий розподіл, коли-б навіть пам'ятка збереглася в цілості (Опытъ рос. стихосложенія, 2 вид. 1817, стор. 100—1). Гадки Востокова знайшли наслідувачів в особі Полевого та Максимовича. Перший наближав Слово до російських билин, другий — до українських дум, уважаючи Слово за первісну форму тих або тих. Максимович бажав спіймати загальний ритм дум, визначити їхні особливості, себ-то змінність мелодії; з останнього випливала й різноманітність віршової форми Слова. Серед дослідників Слова були й такі, що хотіли закувати Слово в цілком певні форми. Такою була, напр., невдатна спроба спочатку Дубенського (перелити Слово в форму гекзаметра), Зедергольма (хорей-амфібрахій), потім Партицького (трохей). З другого боку не раз виникала думка, що Слово не має віршового розміру, що це є проза. Думки Максимовича розвинув Житецький, який, наближуючи Слово до дум, називав форму останніх ритмічною прозою. За Житецьким центр ваги в думі є сама її думка; їй підлягає мелодія й розмір. Відсіля вже зрозуміла змінність мелодії та розмір думи. Рими в думах переважно дієслівні. Те-ж спостеріг Максимович у Слові. Але, виходячи з тої головної думки, що автор Слова переробляв думи в якусь літописну відомість, зберегаючи основний тон дум, Жит. уважав, що ця ритмічна проза властива не всьому текстові Слова, а тільки частині („Мысли о народн. малорус. думахъ“, К. 1893 та рецензія на видання Огоновського Слова в Архіві Ягіча 1877, II т., 3 в.). У своїй монографії Барсов звернув увагу на безумовні, на його думку, ознаки того, що Слово написано віршами. Він зближував Слово з народніми творами з боку системи основних наголосів та їх рухомости, алітерації та вживання заперечення „не“, яке при тому стоїть по-за розміром віршу.

Окремих думок багато було висловлено що-до форми Слова. 1893 р. в журн. „Кіевская Старина“ була надрукована спеціяльна стаття Тихов-

ського „Прозою или стихами написано Слово о п. Иг.“ і як додаток до цієї статті спроба Тих. розподілити Слово на вірші. У спробах Тиховського поділити Слово на рядки виявилася головна думка — вишукуючи різноманітні розміри, не вважати на риму, яка не є доказ кінця рядка. В ґрунті поділу — наближення до різних дум, хоча треба зазначити наближення иноді зовсім невдатні. Головні думки Тих. такі. Рима не має значіння при розподілі Слова, вона може бути й по середині стиха; має значіння мелодія, кінець стиха є кінець мелодії, кінець думки. Тому не треба, як робили деякі з дослідників, докладно ділити Слово. Слово, як українська дума XII століття, має ще ту різницю від пізніших дум, що в ній немає рими, яку знаходимо в оцих останніх. Різноманітне чергування в Слові — тут ми знаходимо чергування стихів, що мають 3—4 наголоси, з стихами, що мають лиш 2 наголоси, та инш. Тих. намагається дати паралелі до Слова що-до розміру з різних українських дум. Тут цікава, між иншим, думка Тих. про те, що треба читати Слово просто, натурально, робити зупинки там, де того вимагає зміст. За Тих. думка керує стихом, вона утворює самий розмір, — як бачимо, — це основні гадки, які висловлював Житецький. І коли ми трошки змінюємо відтінок думки, відтінок звороту — змінюється стих, і тому, за Тих., неможливо цілком точно встановити стих Слова, але те-ж можна сказати й про думи.

Серед найбільше вдатних порівнянь у Тих. можна навести такі:

Не мало ти величия | лелѣявшу Игоря на влънахъ
стлавшу ему зелену траву | на своих сребреных брезѣхъ

З думи:

У святу неділю | не сизі орли заклекотали
як то бідні невольники | у тяжкій неволі заплакали.

Зовсім инакше підходив до пояснінь та розподілу Слова другий дослідник, який написав також спеціяльну розвідку що-до розміру Слова, відомий учений, небіжчик ак. Корш. Він головніше порівнює з билинами. Перш за все К. намагався встановити вимову пам'ятки та наголоси (Слово о полку Игоревѣ, изданіе русск. яз. и слов. Ак. Наукъ, 1909). Невдачу попередніх спроб поділити Слово на рядки К. з'ясовував перш за все тим, що наш наголос та наша кількість складів (особливо в складах з *ъ* та *ь*) в багатьох словах не рівнозначна з старовинною. Зважаючи на те, що Слово за Коршем пам'ятка староруська, перероблена в XVI—XVII ст., причім перероблено її в стилі давньослов. мови, Корш першим своїм завданням має повернути пам'ятці колишній її вигляд. Разом з тим К. переробляє місцями Слово для того, щоб досягнути вірша. Вже звідсіль можна бачити, скільки мусить бути сваволі в праці Корша. Крім наближення до билин, К. зазначає иноді близькість до білоруської ліричної поезії та почасти до українських дум та пісень. Щоб проробити всю цю роботу, Коршеві доводиться аналізувати окремі випадки вимови *ъ* та *ь* і звертати особливу увагу на місце, де мусів стояти в староруській мові

наголос, який дуже відрізнявся від нашого. І в цікавих окремих екскурсах про наголос К. непослідовний через бажання убгати Слово в якісь певні межі. Через те й з наголосом йому, як кажуть, доводиться не дуже панькатися, і наголоси в різних місцях у тих самих словах з'являються різні. Взагалі вся реконструкція ак. К. має характер штучний і надто суб'єктивний.

Найбільше — розмір, який властивий билинам та підходить до Слова, за Коршем був ⏑ ⏑ –́ –̀ — ⏑ ⏑ –́ — — –̀ $^1/_4$ такт. Але, коли ми перевіримо, то більш-менш можна пристосувати такий розмір до $^1/_4$ частини Слова, а Корш часто пристосовував, змінюючи текст, але й тоді не можна пристосувати. Не можна не тільки погодитися, але не можна взагалі припустити таке ставлення до тексту, яке ми бачимо у Корша. З текстом він робить те, що хоче зробити його фантазія — він підставляє рядки, яких Слово зовсім не знає (особливо 309, 375, 380), до других він додає, від третіх віднімає... Ось деякі з замін та взагалі змін Коршевих: 55 соловію — славы, 143. зашьла зашеломень ми еси — не за шеломянемъ еси, 165. кая ратьным дорога — кая рана дорога; 166. (додаток) се чур біеться; 218. издалечя — давечя; 304. (додаток) дѣляче кръваву дѣлину...

Питання про наголос у староруських пам'ятках дуже складне питання. Перш за все до 15 ст. ми не маємо пам'яток з наголосами. А те, що часто дають нам пам'ятки пізнішого часу — 15, 16, 17 ст., не передає справжнього руського наголосу, а запозичено з пам'яток південних. І ось крім непевних думок що-до наголосів в окремих випадках ми бачимо у К. багато хитань:

чьрною паполомою	чьрною паполомою
мѣстомъ	мѣстомъ
мила брата	мила брата
соколъмъ	соколъмъ
Дунаю тѣла	Дунаю тѣла...

Корш надає великого значіння питанню про глухі голосні та зв. *й* в Слові. І справді, щоб вирішити питання про форму, треба насамперед вирішити питання про вимову голосних звуків. Але Коршеві висновки тут також якісь непевні й остаточно він заявляє, що через те, що науково ми не маємо можливости вирішити, як і де вимовлялися ці звуки в староруських пам'ятках, треба при реконструкції текста залишитися при тому, що дають давньослов'янські пам'ятки, себ-то надавати мало не всюди характеру голосности цим звукам — краще, зазначає К., щоб були лишки, ніж недостача. Але тут К не звернув уваги на те, що й в давньослов'янських пам'ятках, які дійшли до нас, далеко не у всіх випадках глухі голосні мають характер голосности. Треба було-б пошукати у самому Слові, чи не дає воно яких ознак вимови глухих. Цього К. не зробив, а загальні свої

уваги, які він поклав, як основу дальшого розподілу Слова на вірші, тим самим руйнують усе його будування.

Незабаром після видання праці К. було надруковано в Зап. Наук. Т. ім. Шевченка (тт. 5—6, 1910 р.) статті Бирчака „Византійська церковна пісня і Слово о п. Іг.“, які висували й доводили нову думку — про вплив на Слово візантійських богослужбових пісень. Б. поділяє Сл. на заспів, 10 пісень і кінець. Оперує Б. з текстом 1800 р. і, проводячи свою думку, зовсім не звертає уваги на те, що текст цей не первісний. І тут ми бачимо бажання автора підігнати Сл. під певну гіпотезу, хоча цій спробі у даному випадкові противиться не тільки весь зовнішній стрій, але й характер змісту. Гадку Б. про вплив грецьких богослужбових пісень можна було-б з більшим успіхом пристосувати до якихось инших — церковно-слов. творів, а не Слова.

Перш за все особливістю візант. церк. пісні є своєрідна рима: римується не тільки кінець рядка, але й цілі вірші. Те-ж саме занотовує Б. і в Слові:

τὸν ἐχθρὸν τῆς εὐσπλαγχνιάς σου
καὶ γυμνὸν τῆς εὐλαγίας σου
уже снесеся хула на хвалу
уже тресну нужда на волю
уже връжеса дивь на землю
комони ржуть за Сулою звенить слава в Кыевѣ
трубы трубять в Новѣградѣ стоять стязи в Путивлѣ
под трубами повити
под шеломы възлелѣяни
конець копія въскръмлени
пути имъ вѣдоми
яругы имъ знаеми...

Але в своїм поділі Б. вже забуває про риторичну риму, слідкує лиш за кількістю складів, одначе й кількість иноді не відповідає поставленим принципам і тоді автор примушений іти проти характера пісень, які входили в канони. Хоча канони й співалися на 8—9 пісень, причім кожна пісня могла мати особливу форму, але зате форма в пісні була одноманітна. В кожній-же пісні Слова Б. нотує багато різних форм. У заспіві, напр., намічаються такі розміри: 31 : 8 : 28 — 16 : 12 : 15 — 13 : 16 : 14 — 13 : 15 : 12 — 12 : 9 : 8 —... Придивляючись до поділу цього заспіву, ми бачимо, що такий поділ не тільки не допомагає зберегти або утворити віршовану мову, але в деяких місцях цілком її знищує. Та й у заспіві, при зробленому поділі, немає навіть найменшого сліду не тільки „риторичної“ рими, але й взагалі рими. Візьмімо, напр., третю терцину — 13 : 16 : 14

помняшеть бо речь първыхъ временъ усобіцѣ
тогда пущащеть ї соколовь на стадо лебедѣй
который дотечаше та преди пѣсь пояше

Чому-б не поділити отак:

помняшеть бо речь (рече)
първых временъ усобицѣ
тогда пущашеть ѹ соколовь
на стадо лебедѣй
который дотечаше
та преди пѣсь пояше

І далі у Б.:

старому Ярославу, храброму Мстиславу

але йдучи слідом за його-ж вказівками скоріше можна було-б ділити так:

старому Ярославу
храброму Мстиславу

Те-ж можна занотувати й в инших місцях, напр.:

уже бо братіе не веселая година въстала уже пустыни
[силу прикрыла (27)
Въстала обида въ силах Дажь-Божа внука (14)
Вступилъ дѣвою на землю Трояню въсплескала лебеди-
[ными крылы на синѣмь море (27)
У Дону плещучи убуди жирныя времена (14)

Перший вірш збудований неначе в угоду третьому; тоді як цей вірш природніше було-б так поділити:

уже бо братіе
невеселая година въстала (10)
уже пустыни силу прикрыла (10)

Треба запримітити, що підрахунок кількости складів у Б. є штучний і непослідовний: *ъ* і *ь* він рахує тільки тоді, коли вони стоять у середині слів зам. *о* та *е* (пор. стор. 20), наприкінці-ж слів не рахує, за вийнятком *н-, в-, с-, к-*. Це, вважаючи на історичний хід, помилково тому, що вже в давніх пам'ятках у таких випадках не було голосности цих знаків. Потім непослідовно йти за правописом Слова: *въстала* рахувати 3 склади а *вступила* (тут очевидячки *а*, а не *ъ*) вже доведеться рахувати як 4 склади, отже матимемо 28.

Головна мета праці Бирчака — довести, що будова Слова являє собою одбиток будови візант. пісень — не досягнена, тому що автор не міг навести потрібного для того матеріялу. „Риторична рима", яку ми знаходимо в Слові — але не в такій мірі, як каже Бирчак: „з малою пересадою можемо сказати, що одна третя часть Слова — реторичні рими" могли бути наслідком виключно оригінальної розміреної мови. Ця риса тільки-б тоді могла бути доказом для думки Б., коли-б можна було погодитися з тою головною думкою, про яку я казав, що будова Слова та будова візант. церк. пісень близькі одна до одної.

Переходимо тепер до новішої розвідки проф. Сіверса Das Igorlied, Leipzig 26 (metrisch und sprachlich bearb.). Спочатку проф. С. вказує, що потрібно обізнатися з попередніми його працями: Ziele und Wege der Schallanalyse (H. 24), Die altslav. Verstexte (Leipz. 25), Altslavisch *ē* und ja (Leipz. 25). Мені вже доводилося докладно спинятися на Altslavische Verstexte і почасти також зачепити другу його працю Ziele und d. Schallanal. Але й тут мені доведеться трохи теж зачіпати ці праці для того, щоб зробити яснішими деякі з тверджень С.

Перш за все в розвідці С. вражає категоричність. Це я вже відзначав у рецензії про КЛ та ФУ (київські листки та фрейзінг. уривки). Проф. Сіверс утворив собі певну систему, певну мірку, і з цією міркою він до всього підходить. Для нього не має важливости ні попередня наукова розробка питання, ні часто сами дані пам'ятки. Він не хитається, як попередні дослідники Слова, він не припускає, але вирішує. Характерні тут особливо його слова на сторінці 7 (див. дод. прим. на 24—25 ст.).

Звичайно, коли так іти, то й місця немає для критики на висновки С. — вони-ж спираються тільки на його суб'єктивному ставленні, яке замінює инший підхід — на підставі вже даних, які можуть зватися об'єктивними. Без ніякого сумніву висловившись, що Слово написано віршами, С. відразу-ж підганяє форму віршів до № 81 у своїй системі і потім потрібні для цієї системи дані фонетичні він дає не на підставі даних Слова, або взагалі староруських пам'яток, а на підставі того, що дає його вишукане почуття слуху, тонке вухо. Наукова розробка староруської доби не визнає для XII ст. існування носових голосних. С. не довівши ніяк, категорично говорить, що носові голосні були в Слові, хоча проти нього й графіка Слова. Він говорить і про відтінки цих носових у Слові. С. уважає, що коли ми будемо читати Слово без вимови носових, то вся вимова з боку мелодії буде зовсім неправильна: ми не матимемо потрібної мелодії. І взагалі виходить так, що сучасна вимова не дає й не може дати справжнього читання, хоча почасти перш за все тому, що в Слові зовсім не було пом'якшення приголосних (те-ж, що казав С. і про київські глаг. листки). Я вже показував, оскільки неправильно проводиться такий погляд і оскільки він під собою має просто незнання С. даних старих пам'яток. А тут таке категоричне твердження зовсім знов не має ніяких підстав. Повна сваволя панує і в инших місцях розвідки С. Так, глухі голосні вимовлялись за С. в Слові ъ головніше як коротке *у*, почасти як коротке *о*, а *ь* головніше — як коротке *і*, иноді — як коротке *у*. Иноді ці звуки не вимовлялись. Знов категоричне твердження, але без підстав.

С. установлює такт $^1/_4$, причому, коли співати Слово, як він каже, голос завсіди має зупадний тон (що й визначається в тексті формою тупого наголосу), коли-ж просто читати Слово, то такий тон буде чергуватися з тоном піднесеним (як те буває в звичайній вимові). Цей категоризм

ру даному разі натикається на різноманітність змісту Слова, яка мусить робити і різний тон.

Установлюючи такт $^4/_4$, С. говорить, що в стопі не може бути більше, ніж 4 склади, частіше 3, иноді 2, причому, коли стопа має 3 склади, вона вимовляється скоріше, а при 2 — повільніше і для того, щоб здійснити більшу повільність, з'являється розтягненість у вимові (це С. відзначає особливим значком наголосу).

Ось, напр., за С.:

по бы | линамъ сего | времени
не | лѣпо ли | бяшеть

Наголос у Слові мусить бути такий, як і в звичайній мові. Але в деяких випадках, як каже С., коли цей наголос був не яскраво відбитий, він міг поруч себе мати ще другий наголос, що його вимагала метрика. Цей наголос головніше провадився через удовження другої голосної та удовження взагалі інтервала між складами. Для прикладу С. бере *трудных*, де так званий „іктус" падає на *ы*, а наголос на *у*:

Trū·dnúı͡ch powestī̀ o pŭ̀lku· Ịgòrewı,

Ịg̀orja Swją̄to-slāu͡lıčà

Тут дуже характерні слова С., що сам він не розставляв знаків наголосу через те, що йому бракує знаннів у цій галузі. І ставлячи за допомогою своєї співробітниці ці знаки, С. справедливо говорить, що невідомо чи відповідають ці знаки, що ставляться за російською просодикою, наголосам південноруським. Отже й висновок: поперед треба дослідити цю, ще мало відому галузь, щоб потім науково підійти до вирішення питання, що цікавить проф. Сіверса. Я вже підкреслював, що С. надає виключного значіння суб'єктивному почуттю в розподілі складів через те, що, як він каже, не можна инакше з'ясувати це питання.

Категоричне заперечення м'якости приголосних у Слові, на що, як я вже казав, С. не має ніяких наукових підстав, примусило його утворити цілу низку таких форм, які зовсім неможливі; *пѣсн пес* (зам. *пѣснь*), *десѧт*, *повѣст*, Ігор, *пѫт* (путь). Вже не кажу тут про свавільні заміни в середині то через *і* коротке, то через *у* коротке, то знов пропуски.

Я вже казав, що С. признає носову вимову так званих юсів для Слова, але тут знов ми подибуємо цілу низку припущень без підстави. В слові *дѫбію*, — каже С., — вимова сильно носова, в инших випадках — слаба, а доказ мелодійна система... Також немає даних за те, щоб вимовляти *ѣ* як *і* на кінці слів, за деякими випадками (де підупалий тон), а спочатку вимовляти як *е* (приклад *дивицею* вважає С. за помилку).

Дуже характерно, напр., що на доказ своєї думки С. користується иноді з таких даних, які за кращого обізнання з пам'яткою, з'являються друкарськими помилками того видання, яке мав С. Так С. каже про різні написання *умъ* та *умь* і робить висновок, що може графікою хотіли

відрізнити оту різницю тону, про яку він каже. Справді-ж форми *умъ* немає, а двічі ми маємо форму *умь* у М. П. вид. і форму *умъ* в Арх. сп. Коли далі переглянути всі випадки, де за С. *ь* має голосну вимову, або не має, то. залишається лиш зробити зовсім неможливий висновок, що відомий нам список Слова мало не фонетичний запис.

Первісний *ъ* при невеликому низькому тоні давав за С. короткий *у*, а при сильному — короткий *о*. Отже ми бачимо, що прийменники *къ, въ, съ*, вимовляються за С. як *ку, ву, су* і як *ко, во*...

Тут-же серед наведених у С. прикладів ми бачимо *тоі* — давальний відм. від *та*, прийм. *у* (який також не має ніякого стосунку до *ъ*) і знов серед наведених прикладів є два, якими особливо користується С., але їми зовсім користуватися не можна. С. каже, що двічі етимологічне *о* переходить в *у* через підвищений тон у словах: *побѣгъша, плъночи*. Перший приклад і в Арх. і МП сп. *побѣгоша* отже зовсім тут немає ніякого *ъ*, а в другому прикладі цей *ъ* підо впливом старослов. графіки (отже й не може говорити про фонетичну передачу вимови). При підвищенні тону *ъ* зникав, отже ми бачимо ті-ж самі прийменники, як *к, с, в*... Тут ми маємо неначе недовір'я до графіки.

Різницею тону виясняє С. і різні форми з *ра—оро, ла—оло*, причім С. утворює в деяких місцях і нові форми з *ора*: хораброму. Те-ж що-до *ла—оло—уло*. Тут С. дає таку, напр., форму—*Вуладимера*, де *у* додатковий звук, як *о* в Хорабрые (С. не виходить тут з так зв. повноголосних форм). Потім у деяких місцях виправляє зам *ла—оло—оболоки* і характерно додає потім, що крім цих трьох „помилок" (які він виправляє) та браку додаткового *у* — все в тексті „правильно". Чергування форм *ра—оро, ла—оло*, чергування, яке характеризує багато наших пам'яток, залежить, звичайно, не від того або того тону, а ясно виходить з сполучення двох течій народньої та книжної старослов'янської.

Вимову *в* наближує С. до українського *в* та його переходів у нескладовий *у*. Отже ми маємо часто дифтонги, коли *в* після голосного, і ці дифтонги за С. тільки при низькому тоні.

Йот, як і *в*, С. залічує до нескладових звуків. Цей звук стоїть і перед голосними і після голосних. Перед голосними — то в графіці *я* та *ю*, а після *й*. У своїй транскрипції С. в перших випадках (транскр. в нього латинська) йота, в других *і* — нескладовий (з особливим значком). І ось за С. треба читати: Īgorja, zamùišleniju̯ chotìjaše. Після свистячих та шиплячих йот за тоном то читається, то зникає. Тому можуть бути форми: nač̣jāti — nač̣àti.

Знов велике непорозуміння, коли С. каже, що *щ* і *ч* чергуються у формах від підвищення або зниження тону. Тут ми маємо знов літературну мішанину двох різних форм: книжної та народньої. Теж не можна сказати і про чергування *дж—ж*, що це чергування залежало від тону. Проти того вся історія староруського письменства та й дані сучасної мови.

Нарешті С. каже, що хоч він не має можливости докладно дослідити текст Слова що-до історії його походження, але він, порівнюючи його до старогерманського епосу, гадає, що Слово також росло поступово, поступово складалося. Про це йому перш за все говорять ті „розколини", які має Слово, які мабуть можна було-б виправити на тлі самого-ж тексту.

Велика помилка С., що він не обізнався та й не вважав за потрібне обізнатися не тільки з тим, що було написано про розмір Слова, але й з матеріялом сирим, дуже для нього важливим — з українськими, білоруськими та російськими народніми піснями, підійти до них з своєю аналізою і вже потім аналізувати Слово. Тоді його аналіза, аналіза взагалі знавця цієї сторони мови, дала-б величезні результати, а тепер аналіза пам'ятки без цього попереднього обізнання дала тільки „реконструкцію", яка тільки свідчить про величезну дотепність дослідника, але для пам'ятки не тільки не дає нічого, але дає негативні наслідки — даючи їй неправильне висвітлення [1]).

II.

Проф. Сіверс своїми дослідами, особливо своєю дослідчою діяльністю, утворює цілу школу дослідників, і тому є рація тут трошки спинитися на тих принципах, які кладуться в основу цієї школи і оцінити значіння цієї школи для дослідження старих пам'яток.

Як сам С. зазначає, а за ним зазначає і Новак, що написав невелику книжечку про звукову аналізу Сіверсову (Die schallanalytische Methode von Ed. Sievers. Langensalza 1924), заслуга його в тому, що він перейшов від філології зорової до акустичної. У своїх останніх працях С. звернув особливу увагу на вивчення ритміки, мелодії та рухів, які супроводять мелодію та ритм. Rhythmisch-melodische Studien 1912; раніше Metrische Studien (hebräisch I—II); Metrische St. IV (1918) Ziele und Wege der Schallanalyse Heidelb. 1924; Altsl. Verstexte і т. и.

Особливо останніми часами захоплюється С. питанням координації руху й тут він проводить та розвиває теорію Ріцца про тісний звязок звукового образу та встановлення нашого тіла. Особливу увагу звертає

---

[1]) Ось ще деякі дрібниці що-до тексту Слова у Сіверса.

Згідно з фонетикою та морфологією давньоболгарської, а не староруської мови передає проф. С. численні приклади род. та знах. відм. на *ѫ* через *ѧ*. Отже:

27. Swoją weščią purstï (своѣ вѣщѣѣ пьрсты).

38. Żiwïją struni (живыѣ струны).

Непослідовності та помилки:

87. Swetlui, але 167 poganui, 175 četire, 205. Wsewolodi (у тексті помилково *ѫ*: Всеволодѫ, а у С. згідно з його теорією, ця помилка систематично дає *і*), а далі 219 Wsewolode (коли й у тексті *е*: отже легко переходять і помилки графічні у фонетичну передачу). 359 sred zemli Ruski (остання форма підо впливом помилково напис. у тексті *рускый*), 445 opustoša (чомусь проти своєї теорії: без *ą*), 468. podasti (тимчасом коли навіть слова *дань* С. передає *дан* згідно з своєю теорією). 505—6 silna*go* bogato*go* (у тексті МП. та Ар. *аго*, *аго*). 664 priodi (тут знов згідно з теорією С. кінцеве *ѣ—і*, але великий сумнів, чи закінчено тут слово: *приодѣ—приодѣшия*), 711 do Nemigi.

тепер С. на мелодію. Не тільки окремий твір має свою мелодію, її має окреме наше речення. Завдання дослідника спіймати оцю мелодію. Для того, звичайно, треба дуже гарно розумітися на почутті ритму та тактів. І оскільки в розвитку думок та положень С. є перебільшення показують його думки про значіння виявлення руху м'язової системи. Для того, щоб правильно передати якийсь твір, треба привести свої м'язові рухи в таке положення, в якому ці рухи були в автора. І ось тут, звичайно, не всі можуть робити такі вправи — тут потрібні особливі моторові дані. Натурально виникає питання, яке, між иншим, ставить і в своїй книжці Новак, чи зáвсіди буває такий звязок між цими рухами та мелодією, а може иноді й рухів не буде і без них можна обійтись, а може, додамо, иноді одні й ті-ж рухи будуть звязані з різною мелодією. Мені вже доводилося казати про спроби проф. Сіверса пристосувати різні рухи до значків у *КЛ.* — зовсім не можна пристосувати всіх цих творів до старих текстів: вже коли про рухи тут казати — то й рухи то були инші. Також треба сказати й що-до мелодії — важко пізнати цю мелодію, керуючись схемами та підходами С., то й мелодії будуть Сіверсові, а не старих складачів пам'яток.

Не можна дійсно заперечувати проти того, що взагалі робив та робить проф. Сіверс для всебічного вивчення звуку та звуків, але не можна й погодитися з його остаточними висновками, не можна його міркою міряти особливо старі тексти. Справді, важко взагалі тепер дати характеристику всієї системи С. — бо її, як суто суб'єктивну, перш за все може виявити автор, а він поки ще уривками дає нам про неї уявління. На підставі його друкованих праць (навіть його останньої праці) Ziele und Wege der Schallanalyse, Held. 24), на підставі його дуже часто неначе імперативних категорій не можна перейматися, скажу, його настроєм.

Свій основний погляд С. висловив ще 1912 р., що кожна частина твору має свою мелодію, але з усього твору почуває читач цю мелодію (Rhythmisch-melodisch. Studien Heid. 1912, 58).

Безумовно в Слові є в багатьох місцях певний ритм, є те, як висловився ще Максимович, рух різних хвиль, але неможливо застосувати все Слово до того, що тепер ми звемо — віршами. Протягом більше, ніж сто років ми бачимо спроби надати Слову той або той розмір, але ці спроби в цілому неправильні тому, що, звичайно, ритм Слова залежав не від того, що творилася суцільна поема, а від того, що матеріял, який використовував склад Слова, мав у собі ці ритмічні елементи. Коли ми прочитаємо такі слова в одному з старих житій: отеческих богов не оставливайте, а жерт и треб их не забывайте, а старые пошлины не покидывайте, давнія веры не пометывайте (слова волхва до пермян — житіє Стефана Пермського — Памятники старо-рус. л. IV, 138), то це не дасть нам змоги й тут шукати віршів в цій пам'ятці, але ми можемо сказати про ритмічність багатьох місць старого письменства.

Коли читаєш усі ці спроби неначе закути Слово в певні рамці, усе одно — через ці рамці дивиться на нас Слово, ми все одно відчуваємо

ритм, який не може знищити ні одна спроба кування. Візьмім довгі стихи Тиховського або коротенькі, останньої спроби Сіверса, — мірна мова залишається й иноді почувається тільки якась неприємність від утворених рамок, неначе хтось ставить перешкоду вільній хвилі, яка змінює свій рух. Де-ж секрет усього цього. Секрет у тому, що в деяких місцях (не у всіх) ми дійсно бачимо ритм віршів, і тут можна встановити послідовність наголосів, послідовність стіп, але це далеко не у всіх місцях. У деяких місцях Слова дуже помітні характерні риси ритму, який ми бачимо й в українських думах і билинах. Це якась плавкість стопи, її зосередження коло головного наголосу і цей наголос скоріше підвищений тон. Коли ми погодимось з цією думкою, то й ті уривки Слова, які на перший погляд скидаються на вірші, будуть міняти своє обличчя, коли їх прийшлось-би співати. А тільки останнє особливо мало-б значіння при розподілі частин Слова тому, що стародавня Русь не знала віршів у нашому значінні цього слова.

Головна помилка Корша Сіверса та инш. у тому, що їхня праця не результат роботи над текстом Слова, а результат перш за все тої або тої теорії, підо впливом якої йшла сама праця над Словом. Немало довелося Слову лежати на операційному столі, багато над ним робили операцій за раніше вже надуманим планом. І ті внутрішні протиріччя, ті дуже слабі підходи, які часто-густо ми бачимо в дослідах, про які ми казали утворюють великий доказ проти теорії їх авторів.

Я думаю, що всі ці спроби дати певний розмір Слова не тільки зайві, але й почасти шкідливі. І справді, Слово не дійшло до нас в первісному своїому вигляді; те, що ми маємо, попсували часом і переписувачі. Отже той, хто розміряє Слово на стихи, повинен у більшій або меншій мірі доповнювати, змінювати текст, себ-то може почасти продовжувати псування пам'ятки. Скільки тут у цьому напрямкові зробила негативного така безумовно видатна особа, як ак. Корш, скільки від нього на операційному столі перетерпіло Слово. І хіба для наукового дослідження ми будемо брати текст Корша або Сіверса — ні в якому разі.

III.

Ми бачили, що в основу своїх дослідів про розмір Слова та взагалі про його ритміку і Корш і Сіверс кладуть мову пам'ятки, але цю мову вони дають нам зовсім у різних формах, у різних вимовах. Не можна не погодитися, що в основу таких дослідів треба класти мову пам'ятки, але різне уявління оцієї мови показує, що мова пам'ятки нам невідома добре, що ця мова уявляється різно. І ось треба пошукати аналізи цієї мови у тих дослідників, що підходили до пам'ятки без суб'єктивного ставлення, які вивчали пам'ятку тільки з боку її мови.

І ось у новішій розвідці про Слово ак. Перетца ми знаходимо таке місце (треба сказати, що ак. П. мови Слова зовсім не торкається): „про мову списка Слова подостатком писали вже А. Смірнов та Н. Карін-

ський (VI)". Оце „подостатком" таке, — що про мову Слова дійсно треба спеціяльного досліду і тоді вже не буде таких теорій, як це знаходимо в Корша і особливо у Сіверса.

Я не буду спинятися на досліді Смірнова — досліді вже старому, хоча для свого часу цінного, а розглядатиму недавню порівнюючи статтю Каринського.

Взагалі треба сказати, що спроби порівняти мову Слова та його ортографію з мовою та ортографією инших пам'яток були, але ці спроби поверхові. Це можна сказати про ті дані, які ми знаходимо в працях Тіхонравова, Смірнова, Владімірова і декого ще. Проф. Каринський у своїй статті „Мусинъ-Пушкинская рукопись Слова о п. Иг., какъ памятникъ псковской письменности XV—XVI вв." (Журн. Мин. Нар. Пр. 1916, № 12) говорить про те, що поперед, ніж ставити собі таке завдання (себ-то вивчати мову Слова), треба з'ясувати питання про місце написання Слова. Але таке завдання могло бути тільки після того, як вивчити пам'ятку, порівняти з иншими пам'ятками, до чого й підходить проф. К. вже з початку праці, але вже з певним поглядом, який може склався на підставі двох-трьох особливостей пам'ятки. Цей погляд примушує К. і самий мовний матеріял групувати за певними рамками. Як і в попередніх своїх дослідах про псковські говірки К. продовжує головні думки ак. Соболевського. Вже в першому виданні своїх лекцій Собол. висловив думку (стор. 144) про псковське походження Слова, цю думку повторив проф. Владіміров (Древн. рус. лит. 284), причім тільки давалось мало доказів цієї думки. Треба також зазначити, що Владіміров підходив до цього дуже обережно — він відносив рукопис Слова до „списків північно-східньої Руси, може бути — до псковських списків, що знали міну *с* і *ш*, *з* і *ж*, *ч* і *ц*...". Проф. Каринський вже висловлюється рішуче: „дослід давньопсковських пам'яток XIV, XV, XVI вв. і порівняння їхніх особливостей з особливостями Слова о п. Іг. в редакції, що до нас дійшла, переконало нас, як що-до мови так і до ортографії рукопис Слова, якого зроблено видання 1800 р. та Катерининська копія, мусить бути тісно звязаний з пам'ятками псковського письменства" (201).

Характерними особливостями пам'яток псковських є міна *ш* і *с*, *ж* і *з*. Слово не має міни *з—ж*. Отже ми не маємо тут одної з головних особливостей псковських говірок. Друга особливість — міна *с* та *ш* виявляється тільки в двох прикладах — шизымь зам. сизымь, вас зам. вашь. Не все гаразд з останнім прикладом (храбрая мысль носит вас ум на дѣло) тому, що тут міг бути вплив форми особ. займенника *вас*, до деякої міри могла бути непослідовність, коли автор, говорячи про двох зразу, переходить до одного, потім знов до двох. Коли серед псковських пам'яток є такі, що мають взагалі мало особливостей псковських, то з того зовсім не виходить, що й Слово треба відносити до таких пам'яток. Така путь у методі дослідження зовсім хибна. І всі ті особливості, які далі перелічує проф. К., зовсім не характерні для псковських пам'яток, а мо-

жуть бути характерні тільки для північно-східніх говірок. Це зовсім инша річ. Однак, ідучи за методою Кар., можна було-б і не вважати на це в питанні, куди віднести пам'ятку (через те, що не важливо за К. що немає характерних особливостей). Перш за все та міна *ч* і *ц*, яку ми бачимо в Слові, ця міна характерна для новгородських та полоцьких пам'яток (пор. примітку у Кар. 200—1 стор.). Ціла низка, що зазначає К., характерна не тільки для псковських пам'яток, але инших північно-руських і взагалі староруських. Отже: 1) Вживання *я* після шиплячих *ч* та *щ* — в давньоруських пам'ятках відповідає цьому вживання після цих знаків юса малого або йотованого *а*. 2. Випадки що-до затвердіння *р*: крычатъ, рыскаше, прерыскаше (але дорискаше, рища), „чи не сюди треба віднести *корыговъ*“ — питає Кар., але це зовсім инше — тут м'якшення. 3. Випуск *в* в таких випадках *чръленыя*. 4. міна *ъ* та *е*. 5. Форма дієслова *реку* без *е*: *ркучи* (цю рису Кар. зазначає як специфічну псковську). 6. Заміна *ъ* та *ь* через *о* та *е* (заміна графічна: тъй пѣсни, рѣчь зам. рече); тут знов ми бачимо, що К. спирається на слові, яке могло мати иншу основу — чому не віднести тоді й *ижь?* Як граф. заміна була за Кар. форма *незнаемь* (зегзицею незнаемь рано кичеть, причім *незнаемь* зам. *незнаемъ*, а це з *незнаемо*. А яка підстава, що тут було первісно незнаємо, може було *незнаема)*. 7. Повна цілість зовного відмінку (тут знов помилка: „повної“ немає — ми маємо 4 приклади заміни зовного називним відмінком). 8. Орудн. відм. *которою* (которую лжу убуди). Тут ми маємо, каже Кар., часто подибувану форму псковських пам'яток — форму орудн. відм. на *ую* зам. *ою* (тьму бо льсть разрушисте вѣрую. (Одначе зовсім непотрібно так тлумачити цю форму — це є знах. відм. і відноситься до слова *лжу*). 9. Змішання давального та родового (знов не характерна риса). 10. Форма *брезъ* зовсім не дає прикладу заміни *и—ъ* в наз. відм. — це не наз. відм. множини, а правильна форма подвійного числа. 11. Формі *мужаимъся* наводить Кар. форми з *ме* та *мъ*, які мають пск. пам'ятки, в новгородськ. такі форми „рідкі“, але й у Слові теж, а крім того можна ще инакше розбирати цю форму. 12. *понизить, вонзить*, себ-то *ть* зам. *те*, але ця риса особливо властива південноруським говіркам і тут не можна сказати, що „прекрасную аналогію представляетъ Шестодневъ 1374 г.: претерпѣли есть, будетъ“; тому не можна додати, що в наведеному прикладі з Шестоднева може перший приклад чисто графічне явище (підо впливом часто вживаної 3-ої особи). 13. *сь* зам. *ся*, що рідко відмічається в псковських пам'ятках, але в инших пам'ятках — частіше. 14. Навіть у закінченні *тъ* проф. Кар. намагається побачити якісь вказівки на псковське походження, хоч тут це вже зовсім неможливе.

Говорячи про південно-слов'янський вплив К., дуже поверховно зачіпає деякі питання, крім того робить такі пояснінння, з якими важко погодитися. Це перш за все, коли К. говорить про сполучення *ър, ръ, ъл, лъ*, потім що-до змін *и—ы*. В останньому незрозуміло, чому иноді не могло бути це підо впливом говірок руських.

Бажання, не зважаючи ні на що, наблизити Слово до пам'яток псковських примусило Кар. бачити, як один із доказів близькости навіть у такому явищі: у Слові багато помилок та непоправностей, ця риса характеризує також псковські пам'ятки, значить..., а крім того і самий характер помилок якось за К. подібний хоч тут зовсім вже не можна погодитися.

IV.

Я не буду тут спеціяльно досліджувати мову Слова, але я тільки спинюся на деяких питаннях, що дуже важливі були при виявленні форми Слова і що різно висвітлювали в дослідах.

Перш за все питання про так звані глухі голосні. Тут кожний з дослідників мусів виявити своє ставлення, — як ми бачили, ставлення були різні. Тільки ці ставлення не мотивувались даними самої пам'ятки. Коли ми візьмемо видання М. П. і потім Катеринінську копію, то на підставі тільки цих матеріялів ми мусимо сказати, що глухих голосних таких, як їх розумів Сіверс або Корш — звичайно, не було. Тут ми маємо діло з пізнішим становищем, коли ъ та ь вживано було не в їх первісному значінні, а в значінні пізнішому; тут вони вживались і як знаки твердости м'якости, вони заміняли собою *о* та *е*, вони в инших випадках залишались як тільки графічні наслідки без усякого фонетичного значіння. Оцим і пояснюються різні непослідовності, які ми знаходимо що до вживання цих літер.

Коли звернемось до загального характеру мови Слова, то ми мусимо констатувати, що мова ця дуже штучна, що той, хто складав пам'ятку, дуже еластично сполучував иноді мало не в однім місці дві цілком різні фонетичні форми, така особливість не могла сприяти виробленню в Слові суцільної художньої форми. Справді, коли ми дамо деякі приклади такої різнобарвности в статистичному розумінні, то ми побачимо, як я сказав, не могла сприяти суцільності цього художнього твору. Ось деякі з цих даних.

Цікаві дані перш за все дає порівняння форм так званих повноголосних з формами, які умовно будемо передавати за Міклошичем. В Слові багато форм повноголосних. Иноді одне і те-ж слово передається формою повноголосною і неповноголосною, иноді при тому ці форми стоять близько одна від одної: забралъ, заборолѣ, соловію — славію, брезѣ — брезѣхъ, врата — ворота, Владимиръ — Владимеръ — Володимиръ, преди — реди, главы — головы, храбръ — хоробръ, младъ — молодъ, гласъ — голоси, градъ — городъ, врани — воронъ і та инш. Є виключно неповноголосні форми, але їх дуже мало, і декілька з них такі, що ввійшли в літературну російську мову, особливо, напр., були в літер. IX в.: древо, время, чрез, стремень, злато, сребрено, стран, скратишась, среди, пламян, власть, жребій, здрави. Але є виключно повноголосні форми, їх більше, ніж неповноголосних, особливо, коли відкинути серед неповноголосних такі, які вживаються й тепер: полонену, шеломъ, Велесовь, болото, пороси, паполому, паволокы, Всево-

лодъ, Всеволожь, узорочьи, человѣкомъ, болони, терем, поволокоста, королеви, бологомъ, ожереліе, вережени, молотять, сороки. Висновок може бути тільки один — у мові складача Слова безумовно були тільки повноголосні форми, їх не могла затерти графіка. Але друга особливість мови складача — форми, які умовно я передавав trъt, tlъt, trьt, tlьt, показують иншу картину. Статистичні дані такі форм trъt, trьt 30 разів, trъt 1 р., форм tert 5 раз., tort 3 р., tlъt, tlьt — 27 р., tъlt, tьlt 3 р., tolt 1 р. Себ-то значить, що неруські форми: плъкы, длъго, повръгоша, мають значну перевагу перед формами: пълку та инш. Оскільки графічна форма тут мала значіння, показує цікавий приклад: Влъзѣ, потім — Чрънигова (але й Черниговѣ).

Для мене особисто важливі тут оці спостереження тому, що вони підтверджують думку, яку я висловив у другому місці що-до часу походження пам'ятки, але тут іде мова не про те, а про те, що стосується до форми. І ось з цього боку теж дані спостереження говорять, що не можна спираючись на текстові будувати якісь припущення що-до розміру. Значить — потрібно реконструювати, але для реконструкції треба попередньої великої праці над Словом, а не суб'єктивного лиш підходу [1]).

Коли ми будемо порівнювати різні давні руські пам'ятки що-до вживання *ъ* та *е*, то ми помітимо, що особливо південно-руські не зміщують цих звуків, тимчасом як у північно- та західньо-руських часто бачимо заміну одного звука другим.

І ось коли цю мірку прикладемо до Слова, то це буде тут неначе свідоцтво проти південної родини пам'ятки, тому що тут ми бачимо доволі випадків мішанини цих звуків. Але тут не можна зробити такого висновку, тому що складач Слова дуже пройнявся елементами давньослов. мови, що *ъ* він вимовляв за літературною традицією, яка передавала *ъ* як *е*. Я кажу складач, тому, що й инші дані, як ми бачили й ще побачимо, що часто в пам'ятці не виявлялось передачі живої народньої вимови.

Справді, тут не так багато неправильного вживання *ъ*, але випадки цього неправильного вживання дуже характерні. Перш за все відзначу закінчення *ъ* в кличному відмінкові, замість *е*: Всеволодѣ, Осмомыслѣ, землѣ, вѣтрѣ, хоч тут ми маємо й 26 випадків правильного вживання

[1]) Коли я давав свої статистичні дані, я мав на увазі М. П. список, Арх. сп. підновляє у даному разі ортографію. Однак, я не хочу сказати, що переписувач Арх. сп. взагалі підновляв текст. Можна, напр., що-до написання *ъ* та *ь* думати, що він намагався передавати так, як він розбирав з рукопису. Очевидячки, як і думали деякі з дослідників, *ъ* та *ь* в рукописі иноді були своїм писанням тотожні. Цим можна з'ясувати такі непогодження в М. П. друкованому виданні та в Арх. сп., як кличетъ, зоветь в М. П., а в Арх. навпаки: кличеть, зоветъ. Коли ми зробимо таке припущення, тоді зрозумілі для нас будуть оті вагання що-до *ъ* та *ь* в обох списках, їх у даному разі непогоджености. Коли-б ми припустили, що переписувач Арх. сп. бажав підновити форми, то незрозумілі будуть тоді для нас факти, які суперечать вимові літературної мови. Навпаки такі форми, як течеть і потім форма течетъ, які пише він, показують що він тут намагався передавати, як він читав рукопис.

в таких-же словах 3 рази, напр., Всеволоде. Але ці випадки характерні тому, що їх не можна пояснити, як в инших місцях помилкою підо впливом, напр., наступного складу. Ці випадки поруч з иншими замінами набувають вже значіння дійсного вживання та вимови. Я тут можу почасти пристати на думку проф. Владімірова, який писав у свій час, що тут „чутье къ употребленію *ѣ* притупилось“ (Древнерус. лит. кіевск. пер., 241). Я сказав-би тільки: „не притупилось“, а за літературною вимовою такого почуття й не могло бути. Потім дуже важливі тут випадки: синѣмь море, в жестоцемь харалузѣ, на вѣтрехъ, сребреней (давальн. відм.). Крім того: ратаевѣ, на небесѣ, красны девице. Я тому підкреслюю ці закінчення, що вони різні характером своїм. Теж: *лебедѣй*, форм.: *мужаимѣся* я вважаю за помилку: *ѣ* замість *ъ*. Також легко, здається, пояснити помилкою приклад, на якому спираються для доказу, що тут *ѣ* заміна *і*, як вираз живої мови — дивицею. Ми маємо 3 рази те-ж слово з складом *дѣ*. Тут вплив наступного складу і ми маємо такі приклади заміни графічної в тім-же слові в других пам'ятках (пор. матеріяли у Шахматова Очеркъ древнѣйш. пер.... 324, Владіміровъ Др. рус. лит. 341, Даль II т., Срезневскій Матеріалы). Форма ця дійсно характерна для народніх говірок, але через те, що вона одна в Сл., важко надавати їй такого значіння.

Крім наведених прикладів, також дуже важливі: *помѣркоста, зелѣну* (поруч *зелену*), *половѣцкую, половѣцкими* поруч з прав. формами; *тѣлѣгы*. Останній приклад може підо впливом склад. *лѣ*. Коли ще слова, як *крѣсити, растѣкашеться* можна пояснити, як многоразовий вид, то форму *слѣтѣста* не можна пояснити ні таким видом, ні формою *лѣтати*, тому що ясно тут такого виду немає. У словах: резан, уедіе, ми маємо теж у пні неправильно вставлене *е*, з боку послідовности написань ми чекали-б: преклонився, але тут прѣклонися (пор. в инш. вип. передачу *пре*).

Прекрасний додатковий матеріял до того, що ми знаємо тепер про повноголосні форми, та вживання в Слові, дають різні приклади сполучення *г, к, х* з *ы* та *и*: *кы*... 32 р., *хы*... 3 рази, *хи*... 4 рази (а потім є 1 р. *ке*, 1 р. *кь*), *гы* — 8 раз, *ги* — 3 рази. Отже такі приклади: облакы — облаки, плъкы—плъки, тьмутараканскый великий, касожьскыми—руских, кычеть—кикахуть, акы—аки, яругы—Немиги, другый—многи, расхытисте—похитим, хинови... Цілком був правий ак. Кримський, коли писав, що Слово о п. Іг. у тому вигляді, який ми тепер маємо, зовсім не дає нам поняття про київсько-черніг. фонетику XII в. (Украинская грам., т. I, в. 1, 49). Цим я хочу підкреслити, що становище тут для всяких спроб римування безнадійне, але це не значить, що инші сторони мови пам'ятки не можуть дати нам матеріял для справді наукових висновків (і тоді лиш фонетика буде мати тут підсобне значіння). Напр., зовсім мало обслідуваний лексичний матеріял Слова, зовсім не обслідуваний синтаксичний будування — а тут є над чим попрацювати. Який-небудь зворот, як „поостри срьдца своего“ більше може говоритиме, ніж низка фонетичних особливостей може тільки графічного характеру (ак. Кримський висовує

цей приклад як довід південно-рус. походження пам'ятки. Укр. грам. II, в. 1, 51 і прим.).

Таку-ж непослідовність, як у галузі фонетики, ми бачимо й в галузі морфології. Так у відмінах перш за все треба відзначити вплив відміни на *у* в словах руського походження. З 52 прикладів род. відмінку осн. на *о—у* ми маємо 10 разів зак. *у*, причому 6 разів *Дону* (а поруч з тим маємо 2 рази *Дона*), 3 рази *плъку*, 2 раз *луку*. Тимчасом зам. старого зак.: *сыноу* тут *сына* (і далі дав. *сыноу* зам. *сынові*, орудн. *сыны*). Давальний 8 разів *ові (еві* та *у*), *ю* 49 раз. І знов: *Романові*, *Ігореві* (але 3 рази *Ігорю*). Мішанину вже ми маємо в відмінюванні прикметників: тут род. відм. має закінчення *ого—аго его—яго*, а жін. род. *ыи, ый, ой, ыя*.

V.

Питання про композицію Слова звичайно перш за все будується на підставі змісту та характеру цього змісту. Але тут також можна притягти, як основу, форму вислову, стиль. Коли ми спроможемось відкрити різницю в способі вислову, то ми матимемо отже певні дані, щоб відкрити деякі з сторін збудування твору. Справді, як писали той або той твір? Тут і дрібниці мають величезне значіння, щоб дати відповідь на це питання.

Ось у нашій науковій літературі є цікаві спроби підійти до вирішення цього питання статистичною методою, що звичайно може дати певні наслідки. Я маю на увазі невелику, але дуже цікаву статтю покійного проф. Кудрявського „Къ статистикѣ глагольныхъ формъ въ Лаврентьевской лѣтописи“ (Изв. Ак. Наукъ 1909). Тут проф. К. вживає не тільки звичайного статистичного підрахування форм, але він розбиває всю пам'ятку на рівні частини, в тих частинах підраховує відсоткову кількість форм і нарешті дає цікаві діяграми цих відсоткових відношень. Ми маємо яскраву схему, як різні форми минулого часу різно вживаються в різних частинах літопису. Це для нас дуже важливо, маючи на увазі взагалі історію аориста-імперфекта і минулого на *л*. Для нас дуже важливо мати з історичних пам'яток які-небудь вказівки, як поступово зникали ті або ті форми, як на місці їх з'являлися форми нові. Для історії будування самої пам'ятки ці дані можуть мати велике значіння — вони можуть показувати, що пам'ятка була написана не відразу, що в її написанні брали участь декілька осіб та инш.

Але, мені здається, проф. К. зробив велику помилку з методологічного боку, коли він механічно поділив усю пам'ятку на рівні частини. Тут вже буде механічність в проведенні статистичної методи. І справді — може, якийсь окремий відділ розіб'ється на частини при такому розподілі і не можна потім на основі підсумків його виділити, хоча-б він і міг мати характерні риси що-до вживання дієслівних форм. Я хочу сказати, що при розподілі треба було мати на увазі зміст, який допоміг-би відокремити певні частини. І ось маючи це на увазі, я для критичного огляду питання

що-до форми приблизно виділив 10 частин і в цих 10 частинах вирахував кількість окремих форм минулого часу й як підсумок маю декілька дрібних висновків.

Я беру своє видання Слова, в цім виданні 328 рядків. Розділяю так: I (1—13, 26—33, 14—18), II (35—43, 18—26; 43—90, 106—109), вставка А (90—106), III (119—151), IV (151—189), V (189—239), вставка Б (239—262), VI (262—281), VII (282—317), VIII (318—328). Отже в основній частині дві вставки. Те, що я пересуваю деякі місця в I та II, для підрахування не має значіння; але пересовуючи ми маємо послідовність, якої немає в спискові, що до нас дійшов. Означені в розподілах рядки починаються та закінчуються так:

I (1—13 Не лѣпо ли... рокотаху. 26—33 О Бояне... Кыевѣ. 14—18 Почьнемъ же... руськую).

II (35—43 И рече буй тур... князю славѣ. 18—26 Тогда Игорь... Дону 43—90 Тогда вступи... свычая и обычая 106—119 то было в преклонилось).

А (Были вѣци Трояни... уедіе),

III (119—151 Уже бо братіе... пониче).

IV (151—189 А Святославь... обратиша).

V (189—239 Се Урим... на жизнь Всеславлю).

Б (239—262 Которое бо... на Дунаи).

VI (262—281 Копіа поютъ... затче).

VII (282—317) Прысну... Половецком).

VIII (318—328 Рекъ... Аминь).

Тепер, підраховуючи кількість форм минулого часу, маємо такі цифри:

	I	II	А	III	IV	V	Б	VI	VII	VIII
Аор.	5	29	5	22	23	20	12	4	28	1
Імперф.	10	2	9	3	5	—	7	1	1	22
Мин. на *л*	2	7	3	5	4	2	—	2	1	—
Умовн. на *л*	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Давномин.	—	—	—	2	—	2	1	—	—	—

Що дає нам оця статистична таблиця в звязку з змістом розподілених місць. Ми помічаємо боротьбу двох форм — імперфекта та минулого на *л*. По-за боротьбою стоїть форма аориста, яка тут переважає. Характерно, що імперфект особливо вживається у вставках та вступі, де автор нагадує, як і у вставках минулі часи. Виходить неначе, що імперфект то форма, яка звязувалась у автора з якимсь уявленням минулого. Очевидячки, ця форма була в нього тільки як форма літературна, нежива і хоч він иноді її вживав, коли говорив про сучасний стан, але дуже мало — тут вже більше прав мала форма на *л*. Імперфект і виділяє якось деякі місця, але не можна сказати, що це є місця, які механічно звязані — навпаки вони звязані думкою автора, який хоча й непослідовно хоче ілюструвати свої думки картинами минулого. Послідовне вживання всіх форм, між иншим, показує, що не може бути питання про якісь сторонні вставки. І коли в деяких місцях ми не маємо тої або тої форми, то тут має, звичайно, значіння зміст.

Я трошки зачепив цікаву статтю проф. Кудрявського. Моя статистична таблиця мусить вказати ще на методологічний дефект в його статті — він, підраховуючи форми минулого часу, в одну групу приводив форми аориста та імперфекта, протиставляючи формам минулого на *л*. З того, що я казав, не можна цього робити. І справді, коли ми подивимось на історію розвитку та падіння дієслівних форм у наших давніх пам'ятках, то побачимо, що перш за все зникає імперфект, що імперфект невластивий був нашим народнім пам'яткам тоді, як форми аористові там є, що спочатку ми бачимо зникнення оцих імперфектних форм і таку картину дає, між иншим, наше Слово.

Коли ми візьмемо загальну відсоткову кількість різних форм минулого часу у відношенні до всіх дієслівних форм, то матимемо приблизно таку картину — аористових форм близько до 30 відсотків всіх дієслівних форм, імперфектних — 7 з полов., минулого на *л* близько 6. Можна поставити питання, де-ж та боротьба, про яку я казав. Отже минулий час на *л* теж мав право на існування і раніше? були теж складні форми умовного (як ми бачимо і в Слові) та давноминулого, які в своїх формах давали иноді сполучення форм, що тепер неначе борються. Оцю боротьбу я бачу в тому новому відтінку значіння, яке ми маємо в імперфектові Слова. Як ми знаємо вже, імперфект вживається головніше тоді, коли пригадується минуле, але й тут вже бачимо форму минулого на *л*, яка вже втрачає своє перфектово-презентальне значіння. Імперфект майже вже не має місця, коли мова йде про сучасне. Тут вже є майже тільки минулий час на *л*.

В деяких місцях підраховуючи доводиться казати „близько" тому, що деякі форми в Слові — неясні, як їх уважати. Між иншим у другій статті проф. Кудрявського, яка теж зачіпає трохи Слово „Къ исторіи русскаго прошедшаго времени" („Рус. Филолог. В.," 1911), звернуто увагу тільки на форму минулого на *л* з звязком теперішнього часу — проте, для вирішення питань що-до минулого часу, треба було-б брати матеріял ширше. Правда, дослідник у цій статті головніше цікавився історією звязки, її поступовим зникненням. Але вживання форм давноминулого, що утворилися за допомогою *быхъ* та *бѣахъ*..., дає можливість виявити і той поступовий розвиток в розумінні, яке, ми бачимо, надає складач Слова імперфектові — вживання форми *бѣахъ ловилъ*, як давноминулого, могло впливати на поступове уявлення самого слова *бѣахъ* також у розумінні давноминулого, порівнюючи до форми *ловилъ*, які звичайно мали при собі форму тепер. часу.

Тепер що-до форми Слова. Тут немає цільности, як показує перш за все зміст, але цільність є в формах, які показують, що будувала це якась одна людина, будувала вона на різних підставах, праці своєї не обробила цілком і тому ми маємо характер якоїсь уривчастости. За чернетку її не можна вважати, вона опрацьована була в окремих своїх частинах, але їй не дано було цільности. Тут також, як у справі з розміром не можна намагатися збудувати те, чого справді не було, треба і тут тве-

резо підходити до справи не з суб'єктивними почуттями, а тільки працюючи над тим матеріялом, який ми маємо в Слові.

Чи Слово є суцільний художній твір, чи може воно складалося якось механічно — на це питання ми маємо різні відповіді. Варто порівняти статтю Франка, що була надрукована 1907 р. в Архіві Ягіча, з недавньою статтею Ржиги в журналі „Slavia" (1925 р.), щоб цілком переконатися в тому. Коли Франко дивиться на пам'ятку, як на механічно складену з різних пісень та „псевдонаукових заміток", Ржига бачить тут цілковито проведену художню композицію й ділить усе Слово на три частини: прелюдію, головну частину та фінал. Потім ці частини діляться ще на підвідділи — дрібні композиційні частини. За думкою Ржиги — три основні частини Слова, як і дрібніші композиційні одиниці, що їх складають, мають не тільки логічну та художню закінченість, але й чисто формальну досконалість. Варто порівняти цю новішу спробу не тільки з наведеним поглядом Франка, але й з цілою низкою думок инших дослідників, щоб побачити, скільки суб'єктивного ставлення виявляється тут.

VI.

Як велика загадка стоїть перед нами Слово о п. Ір. Багато питань викликає і викликала ця пам'ятка. Хочеться дати відповіді на ці питання, причому відповіді повні, і ось ціла низка різних припущень, відкрите поле для суб'єктивних домислів. Ось, напр., в новішій праці ак. Перетца ми бачимо бажання утворити генеалогічну таблицю, генеалогічне дерево для нашої пам'ятки. Коли ми ще не знаємо про час походження пам'ятки, акад. Перетц не сумнівається, що оригінал XII в. (1187 р.). Другий етап це новий список, який потрапив до псковської землі й був основою для дальших списків цієї галузи. Запозичення з цього списку в Апостолі 1307 р. Третій етап — кінець XIV і початок XV вв., коли мусіли з'явитися кілька списків Слова і з фразеології його користуються різні пам'ятки. Я не буду спинятися ще на тих етапах, які уявляє собі акад. Перетц, складаючи генеалогічну таблицю походження Слова — його докази зовсім не можуть переконати тому, що вони будуються на цілій низці гіпотез, тому що він уживає тут такої методи, з якою не можна зовсім погодитися. Справді, коли є яка подібність у фразеології Слова з якою иншою пам'яткою, то це залежить — або краще — може залежати не від того, що пам'ятки знаходяться в безпосередньому звязку, або в безпосередньому звязку з третьою якоюсь пам'яткою, а залежало, або могло залежати, від того, що фразеологія в деяких зворотах була більш-менш загальна. Коли візьмемо в Молінні Данила Заточника і Слові є прислів'я Бояна — але воно неоднакове в цілому з одного боку, а з другого — таке прислів'я могло бути поширене, і ми не маємо ніяких даних робити тут висновків про запозичення одної пам'ятки в другої. Так і далі. Мені вже доводилося в критичних статтях на досліди проф. Вондрака (давньослов. пам.) говорити про помилковість такої методи, яка давала можливість проф. Вондракові будувати неможливі гіпотези про походження

різних давньо-слов. пам'яток та їхніх взаємин. Не тільки тут помилка акад. Перетца, помилка і в таких міркуваннях: „досить перечитати літописне повідання 1185 р. за Іпат. сп., щоб помітити в ньому риси спільні з Словом. Схожість ця навіть не так фактична (адже з поета не фотограф, ба й не історіограф), як літературна, стилістична та лексична“ (36). Тут особливо важлива була-б схожість фактична, тому що не можна переносити погляд наш на поета минулих часів з одного боку, з другого — схожість лексична нічого тут не дає (тому що ми маємо в Слові особливу в деяких місцях лексику), а що-до стилістичної та літературної схожости, то тут ще питання відкрите — чи така тут схожість, щоб казати про близькість Слова та літопису.

Проте, я не буду далі спинятися на цьому питанні, воно не входить тепер у рамки мого дослідження — я зачепив його тільки тому, що це питання в деякому звязку з другим: ак. Перетц у своїй праці дає нам реконструкцію рукопису Слова, причому, як каже він: „ми його не реконструюємо, але пропонуємо реконструкцію його попередника, м. б. найближчого оригінала XV в. У ньому ще немає тих хиб, що могли з'явитися як наслідок праці переписувача XVI в.“ (33).

Взагалі таке завдання за нашого становища що-до Слова здається мені цілком неможливо виконати й усяка спроба буде лиш наслідок більше творчости дослідника, ніж його інтенсивної праці над матеріялом (тому що потрібного матеріялу немає). Взагалі така праця зовсім непотрібна тому, що вона справді не виконає того, що має собі за мету. А тепер киньмо це загальне пояснінння, підійдімо до того, як реконструював П. попередника того рукопису, якого ми не знаємо, як він виправив ті помилки, які робив або мусів робити, за думкою П., переписувач його реконстр. рукопису.

Ще раніше ми мали неначе більше даних для усяких „реконструкцій“, коли йдучи за Барсовим, дехто з довір'ям ставився до так званих „чорнових матеріялів“ Малиновського. Тепер-же, після справедливої критики ак. Сперанського, у нас немає цих підстав. Невідомо, кому дійсно належать ці матеріяли в їх цілому — це перш за все, а по-друге, хоч частина їх і справді належала Малиновському, але в цій частині, особливо важливій для реконструкції попереднього тексту (попереднього що-до друкованого, себ-то погорілого рукопису) характер виписок такий, що він не дає змоги уявити собі цей рукопис. Поруч вказівок на видиме вживання юса малого, двох написань *у*, дзела, на характер деяких слів під титлом, ми маємо й цілу низку зовсім помилкових написань (проти друкованого тексту). Отже ми можемо справді зробити такі висновки, що коли це писав Малиновський, то писав він, зовсім не зберегаючи характеру написань рукопису. Між иншим дані, які ми знаходимо в цих „чорнових матеріялах“ відбиваються на реконструкції у П. попереднього рукопису.

Перш за все вражає нас „у слов'янському тексті слова поділяю, щоб вигідніше було читати“. Як-же так? Реконструкція рукопису та вигоди сучасного читача, який не звик читати давнє неподілене письмо. Отже не

реконструкція рукопису, а вже якесь оброблення рукопису. Це вже така суперечність, з якою погодитися неможливо. Сучасний читач не звик до старослов. тексту, то вигідніше було-б надрукувати звичайною гражданкою з звичайними розділовими знаками... „Взагалі я не ставлю собі завдання вичерпати чисто всі графічні відміни поміж копіями П. і К.: беру те тільки, що потрібне, на мою думку, критикові й реконструкторові тексту". Характерно це „беру" — слід було-б не „брати", що автор бажає за „потрібне", а те, що дають ці копії і, звичайно, використати всі дані. І чи можемо ми після цих всіх завважень реконструктора повірити, що текст, який він надрукував, є „в такому вигляді, який, треба гадати, був у реконструйованому спискові на початку XV в., в 8-ку, по 18 рядків на сторінку"... І оцей самий розподіл що-до рядків. На підставі чого? Коли на підставі того, що непослідовність у тексті Слова примушувала раніше дослідників припускати, що в рукописі (тому, що був перед М. Пушкіним) переплутані сторінки — то це-ж стосується не до того рукопису, який був оригіналом чи міг бути оригіналом для рукопису М. Пушкіна.

Тепер перейдемо до реконструкції самого тексту. 1 арк. 7 рядок *Святъславича*, отже без *л*, як в Арх. (Катеринінськ.) спискові (в МП. *Святславича*). На звороті 4 аркуша форма теж без *л*, хоч і в МП. і у Кат. є *л* (теж на звороті 12 арк.), в инших-же місцях з *л*. Отже виходить, що форми даються не на підставі матеріялів, які ми маємо в двох списках.

Тепер — як реконструюється текст що-до букви юса малого. В чорнових матеріялах Малиновського є одна вказівка в слові — рассоушѧ, яке, між иншим, коли надавати особливої ваги, передає П. не зовсім так у своїй реконструкції (у Мал. одне *с* над буквами). Очевидно, йдучи за цією однією вказівкою (ми не знаємо, як вживалася ця буква — послідовно вживали її тільки напочатку слів та після приголосних, як це було в багатьох пам'ятках, або може тільки спочатку), П. йде в своїй реконструкції шляхом тих пам'яток, які не додержували наведеного правила, але у всякому разі не можна тоді припускати таких непослідовностей, як писати *боѧн* через юс малий і те-ж саме слово через йотоване *а* (пор. 1 арк. 10 рядок, арк 2 ряд 1) *каѧлы* і *каꙗлы* (6 арк. зв., 9 зв., 5 арк.), *струѧми, переѧславлю, възграіаху, веселаѧ* і т. ин.

Ті-ж труднощі повинні бути для реконструктора при реконструкції різних написань *у*. Коли додержувати тих рукописів, які вживали послідовно *оу* тільки спочатку, а не послідовно вживали *оу* та *у* в середині, то знов у всякому разі не можна одне й те-ж слово писати то *оу*, то *у* в середині. Звичайно, таке могло трапитися у того або того переписувача, але вже при реконструкції цього не може бути (пор. *путь* на 17 а. і *поуть* на 12 а.).

Трапляються і такі передачі, як *хынова* проти послідовних написань в обох списках *хи*. Ми не можемо бути певні теж що-до вживання так званої омеги — оскільки її було вжито на початку слів, може також ставили її в деяких місцях і в середині. Різно пишуться слова *тьма—тма—тма* і згідно з цим *тьмутороканскый*. І знов тут багато непослідовностей. То згідно з МП. сп., то з Кат. (арх.) ак. П. реконструює це слово.

Хощу главу свою приложити, а
любо испити Шеломомь Дону
О бояне соловію старого времени!
абы ты сіа полкы ущекоталъ, скача
славію по мыслену древу, летая умомъ
подъ облакы, свивая славы оба полы
сего времени, рища въ тропу Тро-
яню чресъ поля на горы! Пѣти
было пѣснѣ Игореви, того (Ольга)
внуку. Небуря соколы занесе чрезъ
поля широкая; Галици стады
бѣжать къ Дону великому; чили
выспѣти было вѣщей бояне Вес-
совъ внуче: Комони ржуть за Су-
лою; звенить слава въ Кыевѣ;
Трубы трубятъ въ Новѣ-градѣ;

З Арх. (Катер.) списку.

Ще багато непослідовностей можна навести. Так: а ркучи (окремо), аркучи (укупі) (окреме або неокреме написання цього слова має велику різницю в грам. розумінні), быстрои Каялы, рускоѩ земли і т. инш.

Я гадаю, що досить цих даних, щоб показати, оскільки така спроба, яку ми маємо в праці ак. Перетца — реконструювати пам'ятку в такому вигляді, для якого ми не маємо матеріялів фактичних, не може бути виконана як слід. На початку своєї реконструкції в примітці акад. П. каже про заголовок пам'ятки: „можлива річ, що заголовок вигадали перші видавці". І не з меншим правом можна сказати про реконструкцію ак. П.: навряд чи існувало Слово колись в такому одягу, який надав йому ак. Перетц.

VII.

Я думаю, що метода при вивченні Слова тоді тільки може бути визнана за нову, коли дослідник матиме діло тільки з пам'яткою, а не з своїми припущеннями та бажаннями реконструювати. Ось ці бажання реконструювати й були причиною того, що поруч з Словом о п. Ігор. невідомого автора, невідомого часу — виникали Слова відомих авторів відомого часу, але зовсім для нас непотрібні. Це питання, яке я тут розглянув, це тільки про розподіл на вірші, про форму Слова. І ось, на підставі того, що дає нам пам'ятка, я дійшов таких висновків:

І. Текст Слова дійшов до нас у такому покаліченому вигляді, що не можна думати про послідовний поділ на стих цього тексту — цьому перешкоджає не тільки зовнішній бік, але й внутрішній.

ІІ. Спроби реконструювати Слово та поділити його на вірші тим для нас цінні, що показують цілковиту неможливість при розподілі Слова на вірші, провести одну наче лінію. Ці спроби викривають перед нами дійсно ритмічну сторону Слова, але ритм виявляється різними шляхами.

ІІІ. Дослідники, що працювали над питанням про форму Сл. та намагалися дати первісну картину твору, дозволяли собі цілу низку таких змін у Слові, яка з наукового боку зовсім неприпустима.

IV. Зовсім недоцільні спроби реконструювати попередні списки Слова, не зробивши перш за все докладнішої аналізи пам'ятки що-до її мови та ортографії [1]).

Проф. Микола Грунський.

---

[1]) Додаток до 6 сторінки: Im Igorlied ist nun ein Teil der alten Längen unter dem Einfluss von Silbenform, Betonung und Rhytmus noch erhalten, ein anderer Teil aber bereits gekürzt. Wo die Grenze liegt, lässt sich nicht durch eine allgemeine Regel bestimmen: nur die Quantität ist an jeder Einzelstelle „richtig", welche sich dort in Versrhytmus und Versmelodie Lemmungslos einfügt: es kann also durchaus vorkommen, des ein und dasselbe Wort an verschiedenen Stellen des Textes mit verschiedener Quantität zu sprechen ist. Hier konnte folglich überall das geschulte Ohr entscheiden: meine Längezeichen sind also ohne jede Rücksicht auf irgendwelche grammatische Theorie gesetzt oder nicht gesetzt worden, je nachdem meinere Ohr an der betreffenden Stelle eine Länge oder eine Nichlänge klanglich erforderlich Schien.